

ὀρίσῃσι τὴν τήρησιν κανόνων τινῶν περὶ τὴν σύνταξιν τῶν διαθηκῶν, ὧν ἄνευ αὐταὶ εἶνε ἄκυροι. Πρὸς τοῦτο ἡ διαθήκη δεόν νὰ γραφῆ, εἰ δυνατόν, ὑπὸ τῆς χειρὸς τοῦ διαθέτου, ἢ τούτου μὴ κατορθωτοῦ ὄντος, πρὸ ἀξιοπίστων προσώπων, ἐχόντων τὰ ὑπὸ τοῦ νόμου ὠρισμένα προσόντα, ἢ πρὸ δημοσίας ἀρχῆς. Πρὸς τούτοις, ἐπειδὴ ἡ τοῦ ἀνθρώπου διάνοια δὲν εἶνε ἀείποτε φωτεινὴ, ἔνεκα δὲ παθῶν καὶ ἀδυναμιῶν δυνατόν νὰ πλανηθῆ ἢ ἐλευθέρα αὐτοῦ βούλησις καὶ ἐκδηλωθῆ ἐπιβλαβῶς οὐ μόνον πρὸς τὰ οἰκογενειακὰ συμφέροντα, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν φύσιν, ἢ νομοθεσία δεόν νὰ ὀρίζῃ ἐκάστοτε νόμιμον μοῖραν, ἣν ὀφείλει νὰ καταλίπῃ ὁ θνήσκων τοῖς πλησιεστάτοις αὐτοῦ, τοῖς κεκτημένοις ἐκ φύσεως ἀναφαίρετον δικαίωμα ἐπὶ τῆς περιουσίας. Ἡ νόμιμος μοῖρα δὲν πρέπει νὰ ᾖνε ἐλαχίστη, ἀλλ' ἀνάλογος πρὸς τὴν κατάλειπομένην περιουσίαν, δυναμένων τῶν συγγενῶν νὰ βιώσιν ἐν τῇ μέλλοντι ἀξιοπρεπῶς, ἀναλόγως τῆς τάξεως αὐτῶν καὶ τῆς ἀνατροφῆς, οὐχὶ δ' ἔνεκα ἀλογίστου ἰδιοτροπίας νὰ καταστῶσι δυστυχεῖς. Μόνον ἂν ὑπῆρξαν ἔκτακτοι ἀφορμαί, προσηκόντως δεδικαιολογημένοι, ἐπιτρέπεται ἢ ἀποκλήρωσις. Σκανδαλώδης ἀγνωμοσύνη, βίος ἀνάξιος πρὸς τὴν οἰκογενειακὴν φιλοτιμίαν, δικαιοῖ τὸ αὐστηρὸν τοῦτο μέτρον. Ἀλλὰ τοῦτο μεταξύ τῶν ἐγγυτάτων συγγενῶν, τῶν ἀπωτάτων μὴ δικαιουμένων νὰ διεκδικήσωσι δίκαια ἐπὶ τῆς κληρονομίας, ὅπως ἐκεῖνοι, πρὸς οὓς ἰδίᾳ ἔχει καθήκοντα ὁ θνήσκων.

§ 115. Ἐλευθερία ἐν τῇ ἀποδοχῇ τῆς κληρονομίας.

Ὁ τῷ θνήσκοντι ἐπόμενος φυσικὸς συγγενὴς δικαιούται κατὰ πρῶτον ἐπὶ τῆς περιουσίας, ἀλλὰ δὲν ἐπιβάλλεται αὕτη αὐτῷ. Ἡ περιουσία μετὰ τῶν δικαιωμάτων αὐτῆς φέρει ἐπίσης καὶ ἀναλόγους ὑποχρεώσεις, ὁ δὲ κληρονόμος, ὡς δικαιούται ἐπὶ τῶν δικαιωμάτων τοῦ θανόντος, οὕτως ὑποχρεούται καὶ ἐπὶ τῶν ὑποχρεώσεων. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν δύναται ν' ἀναγορευθῆ εἰς γενικὸν κανόνα. Βεβαίως ἡ φυσικὴ ἔννοια τῆς κληρονομίας βασιίζεται ἐπὶ τῆς πλήρους ἀλληλεγγύης γονέων καὶ τέκνων. Ὡς οἱ γονεῖς φέρουσιν ὑποχρεώσεις πρὸς τὰ τέκνα, οὕτω καὶ ταῦτα πρὸς ἐκείνους· ἢ εὐγνωμοσύνη ἐπὶ τῇ παρασχεθείσῃ ἀνατροφῇ ἐπιβάλλει σοβαρὰ καθήκοντα, ὧν οὐδέποτε ὀφείλουσι νὰ ἐπιλάθωνται. Ἐν τούτοις, ὅποτε διὰ τῆς ἀναδοχῆς τῶν ὑποχρεώσεων

τοῦ θνήσκοντος θέλει ἐπέλθῃ ἢ ἐξόντως μᾶλλον τοῦ κληρονόμου ἢ ἡ ὠφέλεια αὐτοῦ, ἐπιτρέπεται καὶ ὑπὸ τῆς δημοσίας συνειδήσεως καὶ ὑπὸ τῆς νομοθεσίας ἢ ἐγκατάλειψις παρὰ τὴν ἐκ τῶν οἰκογενειακῶν καὶ κοινωνικῶν καθηκόντων ἐπιβαλλομένην εὐλάβειαν πρὸς τὴν μνήμην τοῦ θανόντος, τοῦ φυσικοῦ κληρονόμου μὴ καταναγκαζομένου πρὸς ἀποδοχὴν περιουσίας, ἐξ ἧς οὐδὲν προσκομίζεται ὄφελος, ἀλλὰ προφανῆ καταστροφὴν. Πολλάκις ἐν τούτοις οὗτος δύναται ν' ἀποδεχθῇ τὴν κληρονομίαν, χωρὶς νὰ ἀναλάβῃ καὶ τὰς ὑποχρεώσεις ὑπὸ τὸν ὄρον τῆς ἀπογραφῆς, μηδὲν δικαιοῦμενος πρὸ τῆς ἀποτίσεως τῶν χρεῶν τῆς περιουσίας.

§ 116. Ὁργάνωσις τῆς κληρονομίας.

Ὡς ἠμφισβητήθησαν κατὰ τοὺς τελευταίους τούτους καιροὺς οἱ πλείστοι τῶν κοινωνικῶν θεσμῶν, οὕτω καὶ τὸ δίκαιον τῆς κληρονομίας. Ἄν ἡ οἰκογένεια, ἡ ἰδιοκτησία ὑφίστανται σήμερον τὰ ἀρνητικὰ συμπεράσματα καταστρεπτικῆς διαλεκτικῆς, τοῦτ' αὐτὸ τελεῖται καὶ ἐν τῷ θεσμῷ τῆς κληρονομίας, ἀναποσπᾶστως πρὸς αὐτὰς συνδεδεμένῳ. Ἀληθῶς, ἐκλείπουσάν τούτων ἢ μεταρρυθμιζομένων, πρέπει νὰ ὑποστῇ παράλληλον μεταρρύθμισιν καὶ ἡ κληρονομία, χαρακτηριζομένη καὶ αὕτη ὡς ἄδικος συνέχεια ἀδίκως κτηθέντος προνομίου. Ἡ κληρονομία ἀμφισβητεῖται ὡς προσβολὴ τῶν κοινωνικῶν δικαίων, νομιμοποιούσα διὰ τῆς ἱστορίας τὸ ἀπαξ ἀδίκως γεγόμενον. Ἐὰν ἄρα ἡ κοινωνία ὀφείλῃ ν' ἀνατρέψῃ τὸ καθεστῶς τῆς ἰδιοκτησίας, ὡς ἐπ' οὐδενὸς βασιζόμενον δικαιολογικοῦ λόγου, ἐπίσης ὀφείλει νὰ διαγράψῃ ἀπὸ τοῦ κώδικος αὐτῆς καὶ τὴν κληρονομίαν, ὡς παρανόμως διαιωνίζουσαν κατάστασιν βίας καὶ ἀδικίας.

Ἡ κληρονομία σχετίζεται στενότατα πρὸς τὴν οἰκογένειαν καὶ τὴν ἰδιοκτησίαν, ἀπὸ τε φιλοσοφικῆς καὶ ἱστορικῆς ἀπόψεως ἐξεταζομένη, οὐδὲ δύναται νὰ νοηθῇ ὁ εἰς θεσμὸς ἄνευ τῶν ἄλλων.

Ἐὰν ὁ ἰδιοκτήτης, γινώσκων, ὅτι ἡ διὰ τοῦ ἰδρώτος αὐτοῦ κτηθεῖσα περιουσία μέλλει νὰ περιέλθῃ εἰς χεῖρας ἀλλοτρίας μετὰ θάνατον, ἐπὶ τίνι λόγῳ ἤθελεν ἐργασθῆ, ἀναπτύξῃ τὰς ἀτομικὰς δυνάμεις, ἀφοῦ τὰ ἀντικείμενα τοῦ φίλτρου αὐτοῦ, οἱ καρποὶ τοῦ αἵματος, ἢ θελον ἀποκλεισθῆ; Πιθανῶς ὑπάρχουσιν οἱ ἀντιλέγοντες, ὅτι οὐδέποτε

ἐκλείπουσιν οἱ φιλόπονοι ἐκεῖνοι χαρακτῆρες, δι' οὓς ἡ ἐργασία εἶνε πραγματικὴ ζωὴ, οἵτινες οὐ παύσονται ἐργαζόμενοι καὶ ἐπὶ τῇ βεβαιότητι, ὅτι ἡ περιουσία αὐτῶν ἤθελε περιέλθῃ μετὰ θάνατον εἰς ξένας χεῖρας. Ἴσως θὰ ἔπραττον τοῦτο εὐάριθμοι, ἀλλ' οὐχὶ πάντες. Τὸ πρὸς τὰ τέκνα φίλτρον, ἡ ὑπὲρ τοῦ μέλλοντος αὐτῶν πρόνοια τῶν γονέων εἶνε ἰσχυρὰ ἐλατήρια δράσεως καὶ ἐργασίας. Ἀλλ' ἰσχυρίζονται ἐπίσης οἱ ἐπιζητοῦντες τὴν κατάργησιν τῆς κληρονομίας, ὅτι ὁ ἐλπίζων νὰ καταλάβῃ σὺν τῷ χρόνῳ τὴν πατρῶαν οὐσίαν υἱός, ἢ πλουσίου ἀνδρὸς συγγενῆς, οὐδένα θέλει δείξῃ ζῆλον πρὸς μόρφωσιν ἑαυτοῦ, γινώσκων ὅτι ἡ τράπεζα τοῦ μέλλοντος πρόκειται ἐστρωμένη, οὕτω δὲ θέλει καταληφθῆ ἔξ ὀλιγωρίας πρὸς πᾶν ἔργον καὶ ἐξ ἀργίας, μητρὸς πάσης κακίας. Ἀμφίβολον τοῦτο. Ἡ ἀργία δύναται νὰ ἐκδηλωθῆ παρὰ τε τοῖς εὐπόροις καὶ τοῖς ἀπόροις, μόνον δὲ ἡ ὑπὸ τῶν γονέων παρεχομένη προσηκόντως τοῖς τέκνοις ἀνατροφή, ὑποβοηθούμενη καὶ ὑπὸ τῶν ὑλικῶν μέσων, δύναται νὰ παραγάγῃ χρησίμους ἀνθρώπους, ἐνῶ ὑπὸ τὸ ἀντίθετον σύστημα, τὸ τέκνον, ἀνατρεφόμενον κατὰ τὰ πρῶτα, τὰ κρίσιμώτατα τοῦ βίου ἔτη, ἐν ἀφθονίᾳ καὶ χλιδῇ, εἶτα δὲ στερούμενον τῆς πατρικῆς οὐσίας καὶ ἀνίκανον νὰ πράξῃ τι χρήσιμον, ἀλλὰ βάνανσον ἔργον, θέλει καταστῆ δυστυχὲς καὶ ὡς ἄτομον καὶ ὡς μέλος κοινωνίας. Ὑπάρχει ἄρα ἰσχυρὰ λογικὴ ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς κληρονομίας, ὅπως καὶ ἐν τῇ τῆς ἰδιοκτησίας ἀμφότεραι, κεκλημέναι εἰς γενναίαν κλησιν, ἐπιδρῶσι σωτηρίως ἐπὶ τε τῆς ἀτομικῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας. Ἀλλ' ἂν ἀνηγορεύετο ὡς δόγμα ἡ μετὰ θάνατον ἐκμηδένισις τοῦ ἀνθρώπου, ἤθελε καθιερωθῆ ἐπίσης ἕτερον δόγμα: ἐμοῦ θανάτος, γαῖα μυχθήτω πυρὶ, διακοπτομένων πάντων τῶν ἠθικῶν δεσμῶν, ἐπερχομένης τῆς πρῶτου διαλύσεως τῆς οἰκογενείας καὶ τῆς ἀποσθέσεως παντὸς συγγενικοῦ αἰσθήματος καὶ φίλτρον. Οὕτω θὰ ἐκράτει ἐν τῷ κοινωνικῷ βίῳ ὁ ἐγωισμός, ἐκάστου ὑπὲρ ἑαυτοῦ ἐργαζομένου καὶ ἀδιαφοροῦντος περὶ τῶν ὁμοίων, ὅσον οὗτοι καὶ ἂν ἐτάχθησαν ἐγγύτατα ὑπὸ τῆς φύσεως.

Παρὰ πάντα ταῦτα, τὸ δίκαιον τῆς κληρονομίας, συνωδὰ τῷ πνεύματι τῶν καιρῶν καὶ τῆς κοινωνικῆς ἐξελίξεως δύναται νὰ ὑποστῇ ποιάς τινος μεταρρυθμίσεις. Παρίσταται ἀνάγκη σήμερον ἀποκαθάρσεως αὐτοῦ.

Ἡ κληρονομία, καθὸ ἐκδήλωσις τῆς οἰκογενειακῆς ἐνότητος, ἀπορ-

ρέουσα από τοῦ δικαίου τῆς ιδιοκτησίας, δύναται νὰ περιορισθῆ πῶς πρὸς τὸ συμφέρον τῆς κοινωνίας, καθ' ὅσον δὲν προσβάλλονται ἀτομικὰ δίκαια.

Ὁ ἀποχωρῶν τοῦ βίου δικαιούται νὰ διαθέσῃ αὐτοβούλως τὴν περιουσίαν αὐτοῦ ὑπὲρ τῶν ἐπιγιγνομένων, ἐξασκῶν οὕτω τὰ προσωπικὰ δίκαια πρὸς τὸ οἰκογενειακὸν συμφέρον. Οὐχ ἦττον ἡ κοινωνία, ἐν τῷ εὐρυτέρῳ δικαίῳ τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς καὶ τῆς ἀσφαλείας, δύναται νὰ τάξῃ ἐπὶ τῆς κληρονομίας φορολογικόν τινα κανόνα, βαρύτερον τῶν μέχρι τοῦδε, παραλλάσσοντα βεβαίως κατὰ τόπον καὶ χρόνον. Ὑπὸ τὴν τοιαύτην λύσιν τοῦ προβλήματος τῆς κληρονομίας, μὴ διασπωμένης διὰ τοῦ θανάτου τῆς οἰκογενειακῆς ἀλύσεως, προστίθεται τις δεσμός, μᾶλλον ἀδιασπᾶστως συνδέων τὴν κοινωνίαν πρὸς τὴν οἰκογένειαν.

Ἄλλ' οἱ διὰ τῆς φορολογίας περιορισμοὶ ἔτι μᾶλλον δύνανται νὰ εὐρυνθῶσιν, ὅτε ὁ θνήσκων στερεῖται τέκνων ἢ ἐγγυτάτων ἐξ αἵματος συγγενῶν. Τότε ἡ φωνὴ τῆς φύσεως δὲν δύναται νὰ διεκδικήσῃ πλήρη δίκαια. Βεβαίως ἡ ἐλευθέρα βούλησις τοῦ θνήσκοντος πρέπει νὰ ἦνε σεβαστὴ, οὐχ ἦττον ἡ πολιτεία καθήκον ἔχει νὰ περιορίσῃ διὰ τῆς προσηκούσης φορολογίας τὴν ἀπόλυτον ἐκδήλωσιν τῆς ἐλευθέρως αὐτοῦ βουλήσεως. Διὰ τοιούτων μεταρρυθμίσεων ὁ νεώτερος κόσμος δύναται τὰ μάλα νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν προσφυᾶ λύσιν τοῦ κοινωνικοῦ προβλήματος. Διὰ τῶν ὑποδεικνυομένων ἀνωδύνων φαρμάκων ἡ πολιτεία, βελτιοῦσα τὸ σύστημα τῆς κληρονομίας, ἀναγνωρίζουσα τὰ δίκαια τοῦ προσώπου, ἀλλ' ἅμα καὶ τὰ δημόσια συμφέροντα, πολλὰ κακῶς κείμενα δύναται νὰ ἄρῃ, νὰ ἐξουδετερώσῃ δὲ τὰ νοσηρὰ συμπτώματα τῆς παθολογικῆς καταστάσεως τῶν νεωτέρων κοινωνιῶν.

Ἡ μεμακρυσμένη συγγένεια καὶ αἱ αὐτῆς ἀξιώσεις ἐπὶ τῆς κληρονομίας δύνανται νὰ περιορισθῶσι μέχρι τοῦ τρίτου ἢ τοῦ τετάρτου βαθμοῦ, ὅτε ἐκλείπει τὸ δίκαιον τῆς φύσεως, ἄρχεται δὲ τὸ συμφέρον τῆς κοινωνίας. Ἡ δὲ πολιτεία, καταλαμβάνουσα τὴν περιουσίαν τοῦ θνήσκοντος, ὑποχρεοῦται προσηκόντως νὰ μεριμνήσῃ ὑπὲρ τῆς κοινῆς εὐημερίας, προσερχομένη ἐπίκουρος τῶν πασχόντων διὰ συστάσεως φιλανθρωπικῶν ἰδρυμάτων, ἀποκαταστάσεως δὲ εὐλόγου τῶν πτωχῶν καὶ ὀρφανῶν. Ἐν ταῖς μεταρρυθμίσεσι ταύταις κεῖται ἡ ἀληθὴς λύσις τοῦ κοινωνικοῦ προβλήματος, ἀναπτυσσομένου οὕτως ἐν τῷ μέλ-

λοντι μάλλον ἢ νῦν. καὶ ἐν τῷ παρελθόντι στενότερον τοῦ δεσμοῦ τοῦ τε ἀτόμου καὶ τῆς κοινωνίας, ὅστις ἰδίᾳ βασιίζεται ἐπὶ τῆς οἰκογενείας καὶ τῶν αὐτῇ ἀναποσπάστως συνδεδεμένων θεσμῶν τῆς ἰδιοκτησίας καὶ τῆς κληρονομίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

Τὸ Δίκαιον τῶν Ἐνοχῶν καὶ τῶν Συναλλαγμάτων.

§ 117. Γενικαὶ ἀρχαί.—Φύσις καὶ ἔννοια τῆς Ἐνοχῆς.

Ὁ κοινωνικὸς σκοπός, ἡ βελτίωσις καὶ ἡ πρόοδος τοῦ τε ἀτόμου καὶ τοῦ συνόλου, δὲν κατορθοῦται εὐχερῶς διὰ τῶν μέχρι τοῦδε ἀναπτυχθεισῶν σχέσεων τῆς ἰδιοκτησίας καὶ τῆς οἰκογενείας, ἐφ' ὧν ἐκδηλοῦται ἰδίᾳ ἡ ἐλευθέρα τοῦ ἀτόμου ἐνέργεια, ἡ μεμονωμένη αὐτοῦ προσωπικότης. Παρ' ἀμφοτέραις ἡ σφαῖρα τῆς δραστηριότητος διατελεῖ ἔτι λίαν περιορισμένη· προάγεται μὲν καὶ κραταιοῦται ἡ ἠθικὴ φύσις τοῦ ἀνθρώπου, συμπληρουμένη ἰδίᾳ ἐν τῷ καθεστῶτι τῆς οἰκογενείας, ἀλλ' ἐν περιορισμένῃ ἔννοιά. Κατ' οὐσίαν διατελεῖ οὗτος ἔτι ἀνεπαρκῆς πρὸς τέλεσιν γενναίου ἔργου, ἱκανοῦ νὰ καταστήσῃ αὐτὸν αὐτάρκη.

Ἄλλ', ὡς γνωστόν, ἐν τῇ ἀληθεῖ ἰδέᾳ τοῦ ἀνθρώπου περιλαμβάνεται πρωτίστως ἡ ἰδέα τῆς κοινότητος. *Unus homo, nullus homo*. Πᾶσα ἡ ἐργασία αὐτοῦ, ἡ τε πνευματικὴ καὶ ἡ ὑλική, δὲν δύναται νὰ νοηθῇ ἄλλως ἢ διὰ τῆς κοινότητος τῆς ἐργασίας πάντων τῶν μελῶν τοῦ κοινωνικοῦ ὀργανισμοῦ, ἀρτίου καὶ ἐνιαίου. Ἐν δὲ τῇ τοιαύτῃ ἐνότητι κεῖται ἡ ἰσχὺς καὶ ἡ ἀποστολὴ τῆς ἀνθρωπότητος, ἐν τῇ ὑποστάσει ταύτῃ δυναμένης νὰ κατανοηθῇ προσηκόντως καὶ νὰ δράσῃ τελεσφόρως.

Πρὸς τοῦτο ἄρα δὲν ἐπαρκεῖ ἡ προσωπικὴ ἐργασία τοῦ ἀνθρώπου, εἴτε διὰ τῆς ἰδιοκτησίας, εἴτε διὰ τῆς οἰκογενείας. Πρὸς αὐταῖς δύνανται νὰ καταστῶσιν ἐπίσης συντελεστικαὶ πρὸς τὸν τοῦ βίου σκοπόν, πρὸς τὴν πλήρωσιν τῶν ἡμετέρων χρειῶν καὶ αἱ ποικίλαι ὑπὲρ

ρεσείαι τῶν ἄλλων ἀνθρώπων. Ἐντεῦθεν παράγονται νέαι σχέσεις, φέρουσαι εὐρύτερον τῶν ἤδη προεκτεθεισῶν χαρακτήρα, ἐπιδρῶσαι δὲ ἀποτελεσματικώτερον εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἀνθρωπίνης ἐπικοινωνίας καὶ ἀλληλεγγύης.

Ἐν ταῖς σχέσεσι ταύταις καὶ τοῦ αὐτῶν γενεσιουργοῦ λόγου κεῖται ἡ ἐννοια τῆς Ἐνοχῆς. Ἄν ἡ Ἰδιοκτησία καὶ ἡ Οἰκογένεια ἐμφανίζονται ἀπὸ τῶν πρώτων ἡμερῶν τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας, παρακολουθοῦσαι τὸν ἄνθρωπον καθ' ἅπαντα αὐτοῦ τὰ ἱστορικὰ στάδια, ἡ ἐνοχὴ ἐκδηλοῦται πολλῶ βραδύτερον ἐν πεπολιτισμένοις ἤδη ὅπως δῆποτε χρόνοις, καθ' οὓς ἐναργέστερον παρίσταται ἡ ἀνάγκη τῆς ἐπικοινωνίας καὶ τῶν συναλλακτικῶν σχέσεων.

Ὁ λόγος τῆς ἐνοχῆς εὐρηταί ἐν τῇ πεπερασμένῃ φύσει τοῦ ἀνθρώπου, μὴ ἐπαρκούντων τῶν ἐξωτερικῶν πραγμάτων πρὸς συντήρησιν, ἀνάπτυξιν καὶ βελτίωσιν αὐτοῦ, καθισταμένης ἄρα ἀναγκαίας τῆς συμβολῆς τῶν κοινωνικῶν ὄντων. Ἐκαστος ἡμῶν, τὰ πολλὰ μὴ αὐτάρκης ὢν, ἀλλὰ πολλῶν ἐνδείης, ζητεῖ τὴν συνεργασίαν τῶν μετ' αὐτοῦ συμβιούντων. Ἐν ταύτῃ τῇ ἀνεπαρκείᾳ κεῖται ὁ λόγος τῆς ἐνοχῆς. Τὸ δὲ γενεσιουργὸν αὐτῆς αἷτιον ὑφίσταται τὸ μὲν ἐν σχέσεσιν, ἀνεξαρτήτοις τῶν πρὸς ἀλλήλους δι' ὑποχρεωτικῶν δεσμῶν συνδεδεμένων ἀνθρώπων, τὸ δὲ ἐν τῇ βουλήσει ἐνὸς προσώπου ἢ τῇ ἀθροιστικῇ πολλῶν τοιούτων.

Ἡ ἐνοχὴ ἄρα ἐν τῇ περιορισμένῃ αὐτῆς σφαίρᾳ εἶνε κατὰ τὸ θετικὸν ἰδιωτικὸν δίκαιον ἐννομος σχέσις μεταξὺ δύο ἢ πλειόνων προσώπων, καθ' ἣν τὸ ἐν δικαιοῦται ἐπὶ πράξεως τοῦ ἄλλου προσώπου, ὃ περ ἄρα ὑποχρεοῦται εἰς παροχὴν, ἔχουσαν ἀξίαν χρήματος «δοῦναι ἢ ποιῆσαι ἢ παρασχεῖν» (ad dandum, faciendum, praestandum).

Ἐν πάσῃ τοιαύτῃ ἐνοχῇ παρίστανται δρῶντα δύο πρόσωπα: ὁ πιστωτῆς καὶ ὁ ὀφειλέτης. Τούτων δ' ὁ μὲν πρῶτος δικαιοῦται εἰς ἀπαίτησιν παρὰ τοῦ ὀφειλέτου, ἀντιστοίχως ὑποχρεομένου εἰς καταβολὴν τοῦ ὀφειλομένου ποσοῦ. Ἐντεῦθεν ἔπεται τὸ συμπέρασμα, ὅτι αὐξεται μὲν ἡ τοῦ πιστωτοῦ περιουσία, ἀφ' ἐτέρου δὲ μειοῦται ἡ τοῦ ὀφειλέτου.

Τὸ δίκαιον τῆς ἐνοχῆς ἐν τῇ καθαρᾷ αὐτοῦ ἐννοίᾳ καὶ μορφῇ δὲν δύναται μόνον γὰ ἐκδηλωθῆ ἐν ταῖς περιουσιακαῖς τῶν ἀνθρώπων σχέσεσιν, ὅποια ἤδη ὑπεδείχθησαν καὶ αἵτινες εἶνε ἀποδεδεγ-

μέναι ὑπὸ τῶν πλείστων θεωρητικῶν τοῦ δικαίου. Ἐνοχικαὶ σχέσεις ὑφίστανται καὶ ἐν ἄλλαις σφαίραις τῆς ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπινου βίου, εὐρυτέραις ἢ μᾶλλον περιορισμέναις. Ἐνοχικὰ συναλλάγματα δημιουργοῦνται καὶ ἐκ τῶν κανόνων τοῦ δημοσίου δικαίου, διάφορα τῶν τοῦ ιδιωτικοῦ. Ἐπίσης ἐν τῇ ἀνθρώπινῃ κοινωνίᾳ δημιουργοῦνται ἐνοχικαὶ σχέσεις, μὴ ἔχουσαι σκοπὸν ἄμεσον περιουσιακὸν συμφέρον, ἐπὶ παραδείγματι αἱ ἐν τῇ οἰκογενεῖᾳ σχέσεις. Συνωδᾶ ἄρα τοῖς εἰρημένοις τὸ δίκαιον τῶν ἐνοχῶν ἐν τῇ εὐρυτέρᾳ αὐτοῦ ἐννοίᾳ δύναται νὰ διαφερῆ εἰς τὸ δίκαιον τῶν ἠθικῶν καὶ εἰς τὸ δίκαιον τῶν περιουσιακῶν ἐνοχῶν, τοῦθ' ὃ περ καὶ κατέστη ἀποδεκτὸν παρὰ τῶν θεωρητικῶν (1).

Ἐν τῇ περιορισμένῃ αὐτοῦ ἐννοίᾳ τὸ δίκαιον τῶν ἐνοχικῶν σχέσεων οὐσιωδῶς διαφέρει τοῦ τῶν λοιπῶν ἐμπραγμάτων, τῶν τῆς ιδιοκτησίας. Ἐν ταύταις μὲν δηλοῦται τὸ ἄμεσον κράτος προσώπου ἐπὶ πράγματος· ἐνῶ τὸναντίον ἐν τῷ δικαίῳ τῶν ἐνοχῶν δηλοῦται προσωπικὸν δίκαιον (*jus in personam*) ἐπὶ χορηγίας πράγματος, ἐπιχειρήσεως ἢ παραλείψεως πράξεως, θετικῆς ἄρα ἢ ἀρνητικῆς ἐργασίας. Ἐκ τῆς διαφορᾶς ταύτης τῶν σχέσεων, τῶν παραγομένων ἀπὸ τε τῆς ιδιοκτησίας καὶ τῆς ἐνοχῆς, προκύπτει ὅτι τὸ δίκαιον ταύτης, προσωπικὸν ἐξ ὀλοκλήρου δίκαιον ὄν, ἀφορᾷ εἰς ὠρισμένον πρόσωπον, τὸ ἔχον τὴν ὑποχρέωσιν· ἐνῶ τὸ ἐμπράγματον δίκαιον, τὸ τῆς ιδιοκτησίας, ἐπιβάλλει πᾶσι τὴν ὑποχρέωσιν τοῦ σεβασμοῦ καὶ τῆς μὴ παραβιάσεως τῶν νομικῶν σχέσεων, τῶν ὑφισταμένων καὶ λειτουργουσῶν μεταξὺ τοῦ προσώπου καὶ τοῦ πράγματος. Ἄλλ' ἡ διαφορὰ αὕτη δὲν εἶνε θεμελιώδης. Μεταξὺ τοῦ δικαίου τῆς ιδιοκτησίας καὶ τοῦ τῶν ἐνοχῶν ὑφίσταται στενὴ ἀναφορὰ καὶ ἀλληλεγγύη ἐν τῇ κοινῇ ἐργασίᾳ. Δὲν εἶνε μόνον κατὰ μορφήν παράλληλα ἀλλήλοις, ἀλλὰ τὸ δεύτερον εἶνε εὐρυτέρα ἐξέλιξις τοῦ πρώτου. Ἐνῶ τοῦτο εἶνε ἐμπράγματον μόνον, τὸ δεύτερον ἀφορᾷ εἰς τε τὰ πράγματα καὶ τὰς πράξεις. Τὸ δίκαιον τῆς ιδιοκτησίας ἐπαναφαίνεται οὕτως ἐν τῷ τῶν ἐνοχῶν, δυναμένων νὰ παραχθῶσι μεταξὺ ὠρισμένων προσώπων, καθ' ὅσον ταῦτα σχετίζονται πρὸς τὰ ἐμπράγματα δίκαια.

Παραβαλλομένου τοῦ δικαίου τῶν ἐνοχῶν πρὸς τὸ τῆς ιδιοκτησίας, δηλοῦται ἡ διαφορὰ αὐτῶν καὶ ἡ παραλλαγή καὶ ὑπὸ ἑτέραν

(1) *Ahrens Naturrecht oder Philosophie des Rechts und des Staates II.*

ἐπίσης σπουδαίαν ἔποψιν. Ἐνῶ τὸ δίκαιον τῆς ἰδιοκτησίας κανονίζει σχέσεις συγχρόνους, ὑφισταμένας ἤδη μεταξὺ προσώπου καὶ πράγματος, ἀφορᾷ εἰς τὸ ἐνεστῶς, τὸ δίκαιον τῶν ἐνοχῶν κανονίζει τὸ γενησόμενον, τὰς συνθήκας, ὑφ' ἃς τοῦτο θέλει λειτουργήσῃ, τὸ ἐν κυοφορίᾳ ἔτι διατελοῦν. Ἐν μὲν τῷ πρώτῳ ὑφίστανται δημιουργηθεῖσαι καὶ λειτουργοῦσαι ἔννομοι σχέσεις μεταξὺ ὑποκειμένου καὶ πράγματος· τούναντίον δὲ διὰ τῆς ἐνοχῆς γεννῶνται, λειτουργοῦσι καὶ ἐκλείπουσιν αἱ σχέσεις αὗται πρὸς θεραπείαν σκοποῦ τινὸς ἢ συμφέροντος ἐν τῷ μέλλοντι· αἱ ἐνοχικαὶ αὗται σχέσεις γεννῶνται διὰ νὰ ἐκλίπωσι, διότι πᾶσα ἐνοχὴ σβέννυται πραγματουμένη. Οὕτως ἡ κυρία λειτουργία αὐτῆς ὑφίσταται ἐν τῇ ἀκαταπαύστῳ κινήσει, παραπλησίᾳ πρὸς τὴν κίνησιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους καὶ πρὸς τὰς διηνεκεῖς μεταμορφώσεις τῶν σχέσεων αὐτοῦ.

§ 118. Ὅροι πρὸς ὑπαρξιν Ἐνοχῆς.

Ὅπως ἐνοχὴ τις ἔξῃ κύρος, δέον τὸ ἀντικείμενον αὐτῆς νὰ ἦνε φυσικῶς, ἠθικῶς καὶ νομικῶς δυνατόν, πραγματοποιήσιμον ἄρα ἢ δικαιοῦμενον πραγματοποιήσεως. Ἐν τῇ πρώτῃ περιπτώσει κρατεῖ τὸ δόγμα *περὶ τῶν ἀδυνάτων οὐδεμίαν ἐστὶν ἐνοχὴ* (1). Ὅτι ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων εἶνε ἀδύνατον νὰ τύχῃ πραγματώσεως δὲν ἐπιτρέπεται νὰ καταστῇ ἀντικείμενον τῆς ἐνοχῆς· ἐπίσης δὲν ἐπιτρέπεται νὰ καταστῇ ἀντικείμενον αὐτῆς καὶ πᾶν ὃ τι ἀντίκειται πρὸς τοὺς κανόνας τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς δημοσίας τάξεως. Κατὰ τὴν αὐτὴν δ' ἀναλογίαν δὲν καθίσταται ἐνοχῆς ἀντικείμενον τὸ ἀντιβαῖνον πρὸς τὰς διατάξεις τοῦ νόμου. Αἱ κοινωνικαὶ σχέσεις δὲν ἐξελίσσονται ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ αὐθαιρέτως, κατὰ τὴν ἰδιογνώμονα βούλησιν τούτου ἢ ἐκείνου. Ἡ λογικὴ, ἡ ἠθικότης, ὧν δημιούργημα εἶνε ἄλλως τε καὶ ὁ νόμος, παρακολουθοῦσι τὸν ἄνθρωπον κατὰ τὸ ἐνὸν ἐν πάσῃ ἐνεργείᾳ· πρᾶξις ἄρα αὐτοῦ, ἀντικειμένη πρὸς τοὺς κανόνας αὐτῶν, οὔτε σκοπιμότητα κέκτηται, οὔτε πραγματώσεως ἐπίδεκτικὴ τυγχάνει. Λογικὸν εἶνε ὃ τι πραγματικὸν καὶ δυνατόν· ἡ δὲ ἀνθρωπίνη κοινωνία ἐρείδεται κυρίως ἐπὶ τῶν θεμελίων τῆς πραγματικότητος, ἧς μὴ ὑφισταμένης οὐδὲν αὕτη ἄξιον λόγου δύναται νὰ κατορθ-

(1) *Impossibilium nulla est obligatio.*

θώση. Τούτου δεδομένου ἡ ἐνοχὴ ἐκπροσωπεῖ μίαν τῶν ἰσχυροτάτων κοινωνικῶν δυνάμεων τῆς ἀνθρωπότητος, ἡ δὲ νομοθεσία ὀφείλει νὰ κανονίσῃ τὰ τῶν σχέσεων αὐτῆς ὅσον ἔνεστι πληρέστερον καὶ ἀποτελεσματικώτερον.

Σὺν τούτοις τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐνοχῆς πρέπει νὰ ᾖ ὠρισμένον, οὐχὶ δ' ἐξηρητημένον ἀπὸ τῆς ἰδιογνώμονος βουλήσεως τοῦ πιστωτοῦ ἢ τοῦ ὀφειλέτου.

§ 119. Γένεσις τῶν Ἐνοχῶν καὶ εἶδη αὐτῶν.

Γενεσιουργὰ αἰτία τῶν Ἐνοχῶν εἶνε τὸ μὲν ἡ βούλησις τοῦ ὀφειλέτου, τὸ δὲ ἀδίκημά τι, ἀκουσίως ἄρα αὐτοῦ. Οἱ Ῥωμαῖοι ἔλεγον: *nulla obligatio nisi ex contractu (seu ex delicto)*. Διαστέλλονται ἄρα αἱ Ἐνοχαὶ εἰς ἐκουσίας καὶ ἀκουσίας. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον εἶδος καλεῖται ἐνοχὴ ἐκ συναλλάγματος, τὸ δὲ δεύτερον ἐξ ἀδικημάτων. Ἔτερον ἐπίσης γενεσιουργὸν αἴτιον αὐτῶν εἶνε ὁ Νόμος· ἄρα νέον εἶδος ἐνοχῶν, τὸ ἐκ τοῦ νόμου. Ἄλλ' ἐκτὸς τούτων ὑπάρχουσι καὶ ἕτερα παραπλήσια εἶδη, ὧν τὰ μὲν ἡ νομικὴ ἐπιστήμη καλεῖ Ἐνοχὰς ἐξ οἴουσι συναλλαγμάτων, τὰ δὲ ἐξ οἴουσι ἀδικημάτων.

§ 120 Φύσις τοῦ Συναλλάγματος.

Συνάλλαγμα εἶνε ἡ δι' ἐξωτερικοῦ τύπου ἐκδηλωθεῖσα ἐσωτερικὴ βούλησις δύο ἢ πλειόνων προσώπων, καθ' ἣν ὀρίζεται κανὼν τις, ὃν ἀμφοτέρα τὰ πρόσωπα ὀφείλουσι νὰ καταστήσωσι κοινὸν αὐτῶν γνώμονα. Ἀφετηρία τοῦ συναλλάγματος εἶνε πρωτίστως ἡ βούλησις, ἐλευθέρα πάσης ἐξωτερικῆς ἐπιδράσεως, πλάνης ἢ βίας. Δικαιολογικὸς δὲ λόγος αὐτοῦ, ὅπως καὶ τῆς ἐνοχῆς, ὅτι τὸ συναλλαττόμενον πρόσωπον δεῖται τοῦ ἑτέρου πρὸς πλήρωσιν τῶν ἑαυτοῦ σκοπῶν. Τὸ συνάλλαγμα τοῦτο, ἐφ' οὗ ἕκαστος τῶν ἐλευθέρως συναλλαττομένων ἀποτυποῖ τὴν ἰδίαν βούλησιν ἀκαταναγκάστως, διατελεῖ ὑπὸ τὴν σκέπην τοῦ δικαίου, ἐκβιάζοντος ἐν ἀνάγκῃ καὶ τὴν ἐκτέλεσιν αὐτοῦ· οὕτως εἶποτε ἡ μία τῶν ἐπὶ τὸ αὐτὸ συναντηθεισῶν βουλήσεων ἤθελεν ἐκτραπῆ τῶν ὑποσχέσεων αὐτῆς καὶ ὑποχρεώσεων, ἡ πολιτεία, ὡς ἡ ἐντεταλμένη τὴν πραγμάτωσιν τῆς ἠθικῆς ἐν τῇ κοινωνίᾳ τά-

ξεως και του δικαίου δύναμις, καθήκον έχει να αποκαταστήσει τὴν ἐνότητα τῆς ἀπαξ δηλωθείσης βουλήσεως, μὴ ἀρκούσης μόνον τῆς ἠθικῆς ὑποχρέωσης, εἰς ἣν ἕκαστον τῶν συναλλαξαμένων προσώπων ὑποχρεοῦται.

Τὸ συνάλλαγμα ἐν τῇ εὐρείᾳ αὐτοῦ ἐννοίᾳ λειτουργεῖ καθ' ἀπάσας τὰς σχέσεις τοῦ κοινωνικοῦ βίου, ἐν τε τῷ δημοσίῳ καὶ τῷ ἰδιωτικῷ δικαίῳ. Ἄλλ' ἰδίᾳ πολυσχιδέστερον ἐκφαίνεται ἐν ταῖς σχέσεσι τοῦ ἰδιωτικοῦ δικαίου. Τὸ συνάλλαγμα ἔσχεν ἰδίᾳ πλήρη ἐξέλιξιν διὰ τῆς ἐφευρέσεως τῆς γραφῆς καὶ τῆς χρήσεως τοῦ χρήματος ἐν ταῖς συναλλακτικαῖς σχέσεσι, τὰ μάλιστα οὕτω διευκολυνθείσαις.

Πρὸς κατάρτισιν τῶν ἐλευθέρῃ βουλήσει συναπτομένων συναλλαγματῶν, τῶν ἐκουσίῳ, ἀπαιτεῖται ἐκατέρωθεν ἐλευθέρᾳ βούλησις, σύναμα δὲ ἡ προκήκουσα αὐτῆς δήλωσις. Μόνος ὁ ἔχων συνείδησιν τῶν ἑαυτοῦ πράξεων δύναται νὰ ὑποχρεωθῇ εἰς τήρησιν τῶν διὰ τοῦ συναλλάγματος κυρουμένων· ἐξαναγκάζει δ' αὐτὸν ἡ πολιτικὴ δικαιοσύνη.

Ὁ τε ὑποχρεῶν καὶ ὁ ὑποχρεούμενος ὀφείλουσι νὰ γινώσκωσι τί σκοπεῖ τὸ συνάλλαγμα· τοῦτο δέ, καθὰ ἐρρήθη, ἐν ἐλευθέρῃ βουλήσει, ἄνευ τῆς παρεμβάσεως βίας, πλάνης, ἢ δόλου, ὅποτε τὸ συνάλλαγμα αὐτοδικαίως ἀκυροῦται.

Ἄνευ τῆς ὑποχρεωτικῆς ταύτης ἰσχύος τοῦ συναλλάγματος ὁ δι' αὐτοῦ ἐπιδιωκόμενος σκοπὸς τῆς εὐχεροῦς καὶ ταχείας ἀνθρωπίνης ἐπικοινωνίας ἦτο ἀδύνατον νὰ πραγματοποιηθῇ. Ἐν τῇ ἀμοιβαίᾳ ἀνάγκῃ τῆς συνεργασίας αὐτῶν οἱ ἄνθρωποι κατὰ τὸν κοινωνικὸν κανόνα ἔχοντες δικαίωμα ἐπὶ τῆς ἐλευθέρᾳ συνεργασίας τοῦ ὁμοίου αὐτῶν, εἰς ὃν παρέχουσι τὸ προσῆκον ἀντάλλαγμα, δικαιοῦνται νὰ ζητήσωσι παρὰ τῶν ἐντεταλμένων νὰ ἐποπτεύωσι τὴν τήρησιν τῆς κοινωνικῆς τάξεως καὶ δικαιοσύνης τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ὑπεσχημένων, ἀνθ' ὧν ἐλήφθησαν ἀνταλλάγματα. Ἄν ἡ ἐκτέλεσις αὕτη ἐξηρτᾶτο μόνον ἀπὸ τῆς ἀγαθῆς προαιρέσεως τούτου ἢ ἐκείνου τῶν συμβαλλομένων, ὁ σκοπὸς τοῦ συναλλάγματος δὲν θὰ ἐπετυγχάνετο. Ὁ ἄνθρωπος, συμβαλλόμενος πρὸς τὸν μετ' αὐτοῦ τὸν αὐτὸν σκοπὸν παραλλήλως καὶ ἀντιστοιχῶς διώκοντα, εἶνε ἠναγκασμένος νὰ γινώσκῃ ἐκ τῶν προτέρων, ὅτι ἡ ἀντιστοιχὸς ὑποχρέωσις ἐκτελεσθήσεται ἔνεκα τῆς ἀγαθῆς προαιρέσεως τοῦ συναλλασσομένου, τούτου δὲ μὴ δυνατοῦ ὄντος, διὰ τοῦ κύρους τοῦ νόμου. Ἄν μὴ τοῦτο ἐτελεῖτο, αἱ κοινωνικαὶ σχέσεις θὰ ἐτύχα-

νον διηνεκῶς ρευσταὶ καὶ ἐπισφαλεῖς. Καλῆ τῇ πίστει παρέσχε τις σήμερον τὴν ἐργασίαν αὐτοῦ πρὸς τινὰ ἐπὶ τῇ ἐλπίδι, ὅτι ἐν προσεχεῖ ἢ ἀπωτέρῳ μέλλοντι θέλει τύχη ἀντιστοίχου ἀνταλλάγματος· ἂν ἐγίνωσκεν ἐκ τῶν προτέρων, ὅτι τούτου ἡ ἐκτέλεσις εἶνε ἀμφίβολος, ἤθελε πράξῃ τι ἄλλο, συμφορώτερον. Ὁ ἀναλαβὼν τὴν πρὸς αὐτὸν ὑποχρέωσιν δὲν ἠδικήθη· ἂν δ' ὑπέστη μείωσιν τινὰ ἢ ζημίαν, αὕτη εἶνε προσωρινή· ἐγίνωσκε τούτο ἐκ τῶν προτέρων· πᾶσα δὲ τῆς ὑποσχέσεως αὐτοῦ παράβασις, καθαρὰ οὕσα ἄρνησις τῶν κανόνων, ἐφ' ὧν ἐρείδεται ἡ ἀνθρωπίνη κοινωνία, δέον νὰ τιμωρηθῇ, ἐξαναγκαζομένου τοῦ παραβάτου εἰς τὴν τήρησιν τῶν ὑπεσχημένων.

§ 121. Ἐξέλιξις τοῦ δικαίου τῶν συναλλαγμάτων. — Διαίρεσις αὐτῶν.

Τὰ συναλλάγματα εἶνε ποικίλα ἐν τῇ ἀνθρωπίνῳ βίῳ, ὅπως καὶ αἱ σχέσεις, ἃς προτίθενται νὰ κανονίσωσι, ἄρχονται δ' ἐξελισσόμενα ἀπὸ τῶν ἀπλουστέρων εἰς τὰ σύνθετα. Περὶ πάντων τούτων ἀπόκειται τῇ θετικῇ νομοθεσίᾳ νὰ μεριμνήσῃ, καθορίζουσα ἐν λεπτομερείᾳ τὴν λειτουργίαν αὐτῶν ἐν τῇ ἀναγνωρίσει τῆς ἐλευθερίας τῶν συμβαλλομένων προσώπων καὶ τῆς ἠθικότητος τοῦ ἐπιδιωκομένου σκοποῦ.

Κατὰ πρῶτον τὰ συναλλάγματα παρίστανται ὡς ἀμφοτεροβαρῆ ἢ ἑτεροβαρῆ. Ἐν τῇ πρώτῃ περιστάσει ἀμφοτέρα τὰ συναλλασσόμενα πρόσωπα ἀναλαμβάνουσι συγχρόνως δικαιώματά τε καὶ ὑποχρεώσεις· ἕκαστον δὲ τούτων ἐν τῇ πληρώσει τῆς ὑποχρεώσεως αὐτοῦ ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς βουλήσεως τοῦ ἑτέρου. Ἄλλ' ἐν τῇ περιπτώσει ἐν ὠρισμένῳ χρόνῳ δὲν πληρωθῇ ἡ ὑποχρέωσις παρὰ τοῦ ἑνὸς τῶν συναλλασσομένων, δικαιούται ὁ ἕτερος νὰ μὴ πληρώσῃ ἐπίσης τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ, χωρὶς καὶ νὰ ἐπικαλεσθῇ τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῆς διὰ τῆς βίας. Τούναντίον ἐπὶ τῶν ἑτεροβαρῶν συναλλαγμάτων δύναται νὰ ἐπέλθῃ ἡ διάλυσις καὶ παρὰ τοῦ ἑτέρου μόνον τῶν συμβαλλομένων προσώπων, τοῦ ἀποδεξαμένου ὑπηρεσίαν τινὰ ἢ συνέργειαν ἄνευ ἀντιστοίχου ὑποχρεώσεως.

Τὰ συναλλάγματα διαίρουνται ἐπίσης ὡς ἐκ τοῦ περιεχομένου αὐτῶν. Συνηθέστερα εἶνε τὰ ἀκόλουθα :

Ἀνταλλάγη. Τὸ εἶδος τοῦτο τοῦ συναλλάγματος εἶνε τὸ ἀρχαϊκό-

τάτον πάντων· ἡ ἔννοια αὐτοῦ μαρτυρεῖ στοιχειώδη κοινωνικὴν κατάστασιν. Ὁ φυσικὸς ἄνθρωπος ἀγνοεῖ ἔτι τοὺς ὄρους τῆς ἐπικοινωνίας, τὴν χρῆσιν τοῦ νομίσματος πρωτίστως· κατεργαζόμενος δὲ τὴν γῆν, μετερχόμενος τὸν θηρευτὴν ἢ τὸν κτηνοτρόφον, ἢ ἐπιχειρῶν ἀσήμαντόν τι βιομηχανικὸν ἐπιτήδευμα, πᾶν ὅ τι δὲν ἀναγκαιοῖ αὐτῷ ἀνταλλάσσει μεθ' ἑτέρου ἀναγκαιοῦντος. Ἐν τῇ πράξει ταύτῃ εὐρηται ἡ πρώτη ἀρχὴ τῆς ἀνθρωπίνης ἐπικοινωνίας, τῆς ἐμπορίας καὶ τῆς βιομηχανίας. Ὁ ἄνθρωπος, ἔχων ἀνάγκην πολλῶν πραγμάτων, αἰσθάνεται ὅτι ταῦτα δύνανται νὰ χορηγηθῶσιν αὐτῷ ὑφ' ἑτέρου, πρὸς ὃν παραχωρεῖ τὸ περισσεῦον. Τοῦτο δὲ πρέπει νὰ ᾔνε ἴσον κατὰ τὴν ἀξίαν πρὸς τὸ παρεχόμενον. Κρατεῖ δ' ἀναμφιβόλως καὶ κατὰ τὰς πρωτογόνους ἐκείνας κοινωνίας, ἐν αἷς λειτουργεῖ τὸ συνάλλαγμα τῆς ἀνταλλαγῆς, ὁ αἰώνιος νόμος τῆς προσφορᾶς καὶ τῆς ζητήσεως.

Ἀγοραπωλησία. Μετὰ τὴν ἀνταλλαγὴν ἢ ἀγοραπωλησίαν εἶνε κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τὸ ἱστορικῶς ἀναπτυσσόμενον συνάλλαγμα. Ἄλλ' ἐνῶ βᾶσις τῆς πρώτης εἶνε ἡ ἀμοιβαία παροχὴ εἰδους γεωργικοῦ ἢ βιομηχανικοῦ προϊόντος, φυσικοῦ ἢ τεχνητοῦ, ταύτης βᾶσις καὶ ὄργανον εἶνε τὸ νόμισμα. Οἱ ἄνθρωποι κατὰ συνθήκην πρὸς διευκόλυνσιν τῆς θεραπείας τῶν ἀναγκῶν αὐτῶν δημιουργοῦσι κοινόν τινα κανόνα ὑλικῆς ἀξίας, πρὸς ὃν κανονίζουσι τὰς ἀνταλλακτικὰς αὐτῶν σχέσεις, ὀρίζοντες διὰ τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ εἶδος τῆς παραγωγῆς ὠρισμένον τίμημα· ἐννοεῖται δέ, ὅτι καὶ ἐν τῇ ἀνταλλακτικῇ ταύτῃ σχέσει ἰσχύει ὁ νόμος τῆς ζητήσεως καὶ τῆς προσφορᾶς.

Τὸ συνάλλαγμα τοῦτο ἐπιβάλλεται πολλάκις εἰς περιορισμοὺς λόγῳ δημοσίας τάξεως. Ἐν τισὶ περιστάσεσι δὲ δύναται ἡ πράξις αὕτη νὰ μὴ ᾔνε ὀριστικὴ, ἐπιφυλαττομένου εἴτε εἰς τὸν ἀγοραστήν, εἴτε εἰς τὸν πωλητὴν τοῦ δικαιώματος τῆς ἐπιστροφῆς ἢ τῆς ἐπαναγορᾶς.

Μίσθωσις. Τὸ συνάλλαγμα τοῦτο ἀνεπτύχθη κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐν τῇ ἐξελίξει τοῦ θεσμοῦ τοῦ συναλλάγματος μετὰ τὴν ἀνταλλαγὴν καὶ τὴν ἀγοραπωλησίαν. Διὰ τούτων δὲν θεραπεύονται πάντοτε αἱ ἀνάγκαι τῶν ἀνθρώπων. Ἀμφότεραι δηλοῦσι τι ὀριστικόν. Πολλάκις ἐν τούτοις ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἀνάγκας προσκαίρους· πρὸς θεραπείαν δ' αὐτῶν ἀναγκαιοῦσι πράγματα, ἅτινα δὲν ὑποχρεοῦται νὰ διατηρήσῃ ἐπὶ μακρόν. Ἐκ τῆς ἀνάγκης ταύτης προῆλθε τὸ συνάλλαγμα τῆς μισθώσεως. Ἄλλ' ὁ λαμβάνων τὴν μίσθωσιν τοῦ χρησι-

μεύοντος αὐτῷ πράγματος καθίσταται προσωρινὸς κύριος, μὴ δικαιούμενος νὰ ἐνεργήσῃ τι ὀριστικὸν ἐπ' αὐτοῦ, ὑποχρεοῦται δὲ μετὰ τὴν παρέλευσιν τοῦ ὀρισμένου χρόνου νὰ ἐπιστρέψῃ τὸ πρᾶγμα αὐτοῦσιον εἰς τὸν ἐκμισθωτὴν.

Δάνειον, Χρησιδάνειον. Διὰ τῶν ἤδη ἐκτεθειμένων εἰδῶν τοῦ συναλλάγματος δὲν ἐκπληροῦται τέλεον ὁ κοινωνικὸς σκοπός, ἡ θεραπεία τῶν ἀναγκῶν τοῦ ἀνθρώπου διὰ τῆς ἴσης καὶ ἀναλόγου ἀντιλήψεως. Ἡ ἰδέα τῆς ἀλληλεγγύης ἐκδηλοῦται κατὰ πολλοὺς καὶ διαφόρους τρόπους ἐν τῷ κοινωνικῷ βίῳ, ὅστις δὲν βασιζέται ἀποκλειστικῶς ἐπὶ τῆς θεραπείας τοῦ προσωπικοῦ συμφέροντος. Ἄνθρωπός τις ἔχων ἀνάγκην ξένου πράγματος ἐπικαλεῖται τὴν συνδρομὴν τοῦ κυρίου αὐτοῦ πρὸς προσωρινὴν χορηγίαν. Ἡ ἀποδοχὴ καὶ ἐκτέλεσις τῆς παρακλήσεως ταύτης καλεῖται δάνειον. Καὶ καθ' ἣν μὲν περίπτωσιν ὁ λαβῶν πρὸς χρῆσιν ὀφείλει ν' ἀποδώσῃ αὐτὸ αὐτοῦσιον, ἡ πρᾶξις αὕτη καλεῖται *χρησιδάνειον*: ὅτε δὲ δὲν ὑποχρεοῦται, καλεῖται ἀπλῶς δάνειον. Τὸ χρησιδάνειον εἶνε συνάλλαγμα, ἔχον σκοπὸν εὐεργετικόν, οὐ ὁ χρήστης ὑποχρεοῦται νὰ ἐπιμεληθῇ ὡς ἀγαθὸς οἰκογενειάρχης, ἐπιστρέφων αὐτὸ κατὰ τὸν ὀρισμένον χρόνον.

Παρακαταθήκη. Διὰ τοῦ συναλλάγματος τούτου παρακατατίθεται παρὰ τινι ἀλλότριον πρᾶγμα πρὸς τὸν σκοπὸν διαφυλάξεως καὶ ἐπιστροφῆς αὐτοῦ αὐτοῦσιου. Ὁ τὴν παρακαταθήκην λαμβάνων ὀφείλει νὰ φυλάττῃ αὐτὴν ἐπιμελῶς, ὡσεὶ ἦτο ἴδιον πρᾶγμα, οὐδεμίαν δὲ δύναται νὰ ποιήσῃ αὐτῆς χρῆσιν. Κατ' οὐσίαν τὸ συνάλλαγμα τοῦτο εἶνε ἄμισθον, ἀλλ' ἐνίοτε δύναται καὶ μισθὸς νὰ ὀρισθῇ μεταξὺ τῶν συμβαλλομένων ὑπὲρ τοῦ θεματοφύλακος.

Ἐντολή. Κατὰ τὸ συνάλλαγμα τοῦτο ἄνθρωπός τις δέχεται παραγγελίαν παρ' ἄλλου πρὸς διαχείρισιν τῶν αὐτοῦ ὑποθέσεων, πρὸς ἐκτέλεσιν πράξεώς τινος, ἣν οὗτος δὲν δύναται νὰ ἐκτελέσῃ. Τοιαύτη ὑπηρεσία εἶνε συνήθως ἄμισθος· ἀλλ' ἐκεῖνος, πρὸς ὃν ἡ ἐντολή, δύναται νὰ ζητήσῃ ἀντιμισθίαν ἀνθ' ὧν παρέσχεν ὑπηρεσιῶν· τοῦτο ἄλλως τε δύναται νὰ θεωρηθῇ καὶ ὡς ἀποζημίωσις.

Δωρεά. Αὕτη εἶνε συνάλλαγμα, καθ' ὃ λαμβάνει τις παρ' ἐτέρου πρᾶγμα τι, κινητὸν ἢ ἀκίνητον, παρεχόμενον ἐξ ἐλευθέρως βουλήσεως, ἄνευ ἀντιστοιχοῦ ὑποχρεώσεως. Ἐν τῇ καταρτίσει τοῦ συναλλάγματος τούτου δυνατόν πολλακίς νὰ μὴ ἦνε πεφωτισμένος ὁ νοῦς,

τὸ ἐξ αὐτῆς ἄρα ἀποτέλεσμα νὰ παράσχη βλάβην εἰς τὰ οἰκογενειακὰ συμφέροντα τοῦ ποιούντος τὴν δωρεάν. Τούτου ἕνεκα ὁ νόμος παρεμβάλλει πολλὰς διατυπώσεις καὶ περιορισμοὺς ἐν τῷ συναλλάγματι τούτῳ. Ἡ δωρεὰ ἀνακαλεῖται νομίμως ἕνεκα πολλῶν λόγων, οἷον τῆς μὴ πληρώσεως τῶν εἰς τὸν δωρεοδόχον τεθέντων ὄρων καὶ ἕνεκα μεγίστης τοῦ εὐεργετηθέντος πρὸς τὸν εὐεργετήσαντα ἀγνωμοσύνης· δὲν περιορίζεται δὲ μόνον μεταξύ τῶν ζώντων (*inter vivos*), ἀλλ' ἐπέκτείνεται ἢπραγμάτωσις αὐτῆς καὶ μετὰ θάνατον τοῦ δωρητοῦ (*mortis causa*). Συνήθεις εἶνε αἱ δωρεαὶ ἕνεκα γάμου μεταξύ συζύγων.

§ 122. Τὸ ἐπὶ τόκῳ δάνειον.

Ἰδιαιτέρας ἀναλύσεως ἄξιον εἶνε τὸ ἐπὶ τόκῳ δάνειον.

Ἐξ ἀπάντων τῶν συναλλαγμάτων τὸ ἔκπαλαι προκαλέσαν, οὐχὶ τὴν κριτικὴν ἢ τὴν ἀμφισβήτησιν τῆς ἐπιστήμης, ἀλλ' αὐτὴν τὴν ἀγανάκτησιν τῶν ἀνθρώπων εἶνε τὸ ἐπὶ τόκῳ δάνειον. Πρὸ τῆς κατανοήσεως τῶν ἀρχῶν καὶ τῶν δεδομένων τῆς Π.λοισιολογίας, οἷα ἀπετελέσθη ὡς ἢ κατ' ἐξοχὴν κοινωνικὴ δύναμις κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, ὁ τόκος ἐκηρύσσεται καὶ ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης καὶ ὑπὸ τῆς ἠθικολογίας καὶ ὑπὸ τῆς ἀπλοϊκῆς συνειδήσεως τῶν ἀνθρώπων ὡς τὸ ἀποδιοπομπαῖον τέρας τῆς κοινωνικῆς καταστροφῆς, ἐπίσημος κλοπὴ, ὑπὸ τὴν αἰγίδα τελουμένη τῆς πολιτικῆς νομιμότητος. Ἦτο παράδοξον, ὅτι ἐπὶ θέματος οὕτω σοβαροῦ, οἷον τὸ θέμα τοῦ τόκου, δραστηρίου ἔκπαλαι παράγοντος τῆς κοινωνικῆς εὐημερίας καὶ ὑλικῆς προόδου τῶν λαῶν, συνεφώνησαν ἀδελφικῶς ἀλλήλαις ἐχθραὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δυνάμεις, ἢ Θεολογία, ἢ Φιλοσοφία, ἢ Κωμωδία. Πάντα τὰ ἐκκλησιαστικὰ βιβλία, παλαιὰ τε καὶ νέα, ἀπαγορεύουσι καὶ καταδιώκουσι τὸν θεσμόν τοῦ τόκου, ὡς παρὰ φύσιν καὶ παρ' ἀνθρώπον· ἐν δὲ τῇ κατακορυφώσει τοῦ βίου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος ὁ βαθυνούστατος καὶ ἱστορικώτατος τοῦ καιροῦ αὐτοῦ, ὁ Ἀριστοτέλης, στιγματίζει τὸν τόκον μετὰ τῆς αὐτῆς ἀγανάκτησεως, μεθ' ἧς καὶ ὁ τραχύτατος τῶν θεολόγων καὶ ὁ ἀκαμπτότατος τῶν ἠθικολόγων, καλῶν αὐτὸν παρὰ φύσιν χρηματισμὸν (1). Ὁ Ἀριστοφάνης δὲν εἶπέ τι βε-

(1) Εὐλογώτατα μισεῖται ἢ ὀβολοστατικὴ διὰ τὸ ἀπ' αὐτοῦ τοῦ νομίσματος εἶναι τὴν

θαίως ὑπερβολικώτερον, εἰ καὶ σφοδρὸς πολέμιος τῆς νέας τῶν πραγμάτων τάξεως.

Ἡ κατὰ τοῦ τόκου ἀπέχθεια ἐξακολουθεῖ δι' ἀπασῶν τῶν ἱστορικῶν περιόδων καὶ πολιτισμῶν τοῦ ἀνθρώπου μέχρι τῆς κατὰ τοὺς τελευταίους τούτους αἰῶνας ἀναπτύξεως τῆς οικονομικῆς ἐπιστήμης. Συμφώνως ταῖς παραδόσεσι τῆς παλαιᾶς Διαθήκης, ἀπαγορευούσης τὸν μεταξὺ Ἰουδαίων τόκον καὶ ἐπιτρεπούσης αὐτὸν μόνον μεταξὺ τῶν ξένων(1), ὁ ἀπόστολος Παῦλος καὶ σὺν αὐτῷ πᾶσαι αἱ ἐκκλησιαστικαὶ ἐξοχότητες τῶν πρώτων χρόνων τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τοῦ Μέσου αἰῶνος, ἀπεκήρυξαν αὐτὸν διὰ τοῦ ἀφορισμοῦ καὶ τοῦ ἀναθέματος τῆς Ἐκκλησίας.

Ἡ καταφορά αὕτη ἐννοεῖται ἐκ τοῦ πνεύματος τῶν καιρῶν. Τὰ τεῶς κρατοῦντα κοινωνικὰ καὶ πολιτικὰ καθεστῶτα, γεωργικὰ ἰδίᾳ καὶ κτηνοτροφικὰ ἢ ἀριστοκρατικὰ, ἐν τῇ ἀρχαιότητι καὶ κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους δυσμενῶς ἔχουσι πρὸς τὸν χρηματισμὸν· τὰ δὲ διάφορα θρησκευτικὰ συστήματα, ἀποβλέποντα μᾶλλον εἰς τὸν ὑπὲρ αἴσθησιν κόσμον ἢ εἰς τὸν ἐπίγειον τοῦτον, δὲν ἠδύναντο νὰ κατανοήσωσι καὶ κυρώσωσι θεσμὸν, οὗ τὸ πνεῦμα ἀντίκειται πρὸς τὰς ιδέας αὐτῶν. Τὸ μεταφυσικὸν πνεῦμα τοῦ Χριστιανισμοῦ ἦτο ἐπόμενον νὰ καταδικάσῃ ἐπίσης τοιαύτας ιδέας. Ὁ πωλὼν τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῦ καὶ διανέμων αὐτὰ τοῖς πτωχοῖς εἶνε ἄξιος τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν. Ἡ θεωρία ἄρα τοῦ τόκου, ἐπὶ τῆς αὐξήσεως τοῦ πλούτου βασιζομένη, δὲν ἠδύνατο ἢ νὰ καταδικασθῇ εἰς τοὺς μετὰ ταῦτα καιρούς.

Κατὰ τῶν θεωριῶν τούτων ἔμελλε νὰ ἐπέλθῃ ἀντίδρασις μόλις περὶ τοὺς χρόνους τῆς Μεταρρυθμίσεως. Ὑπὸ τὴν ἀναπτυχθεῖσαν μεταξὺ τῶν λαῶν ἐμπορικὴν ἐπικοινωνίαν κατενοήθη κρεῖττον ἢ σημασία τῶν χρηματιστικῶν συναλλαγῶν, σὺν τοῖς ἄλλοις δὲ καὶ ἡ ἀνάγκη καὶ ἡ χρησιμότης τοῦ ἐπὶ τόκῳ δανείου. Αὕτῃ ἡ Θεολογία δὲν διστάζει νὰ προασπίσῃ αὐτὸν κατὰ τῶν πολεμίων. Ἀληθῶς ὁ Καλθίνος διδάσκει τότε, ὅτι ὁ τόκος οὔτε καταδικάσιμος εἶνε, οὔτε ἐπιβλαβής, ἐκτὸς

χρῆσιν καὶ οὐκ ἐφ' ὃ περ ἐπορίσθη· μεταβολῆς γὰρ ἐγένετο χάριν, ὁ δὲ τόκος αὐτὸ ποιεῖ πλέον· ὅθεν καὶ τοῦνομα τοῦτ' εἴληφεν· ὅμοια γὰρ τὰ τικτόμενα τοῖς γεννώσιν αὐτὰ ἐστίν, ὁ δὲ τόκος γίνεται νόμισμα νομίματος· ὥστε καὶ μάλιστα παρὰ φύσιν οὗτος τῶν χρηματισμῶν ἐστίν. (Πολιτικά Α'. ι').

(1) Οὐκ ἐκτοκιεῖς τὸ ἀργύριόν σου τῷ ἀδελφῷ σου (Δευτερονόμ., κεφ. 23; στ. 19-20).

μόνον ὅταν καταφωρᾶται λίαν ὑπερβάλλον τὸ ἐξ αὐτοῦ ὄφελος. Εὐρυτέρως δ' ἔτι ἐμελέτησαν τὸ θέμα τοῦ τόκου καὶ συνηγόρησαν ὑπὲρ αὐτοῦ οἱ κατὰ τὴν ἀπὸ τῆς Μεταρρυθμίσεως περίοδον δημοσιολόγοι συμφώνως ταῖς δι' αὐτῆς κρατησάσαις ἐλευθέραις ἀρχαῖς, ὑφ' ὧν τὴν ἐπίδρασιν ἐμορφώθησαν κοινωνικῶς καὶ πολιτικῶς οἱ κατὰ τοῦ Καθολικισμοῦ διαμαρτυρηθέντες εὐρωπαϊκοὶ λαοί. Ἄλλ' ἡ συζήτησις ἐξηκολούθησεν οὐχ ἥττον περὶ τῆς ἠθικότητος ἢ μὴ τοῦ τόκου. Πρὸ τῆς αὐστηρᾶς κριτικῆς τῶν ἠθικολόγων ἡ οἰκονομικὴ ἐπιστήμη καὶ ἡ πόλιτικὴ πρόοδος ἀντέταξαν ἀπαράμιλλα καὶ ἀκαταγώνιστα ἐπιχειρήματα πρὸς ὑπεραπολογίαν θεσμοῦ, ἀπορρέοντος μὲν ἀπὸ τῆς αὐτονομίας καὶ τῆς ἐλευθέρας βουλήσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἀναποδράστου δ' ὄρου τῆς κοινωνικῆς εὐημερίας.

Ἄριστοτέλης καὶ μετ' αὐτὸν πλείστοι τῶν ἠθικολόγων ἐκάλεσαν τὸν τόκον παρὰ φύσιν χρηματισμὸν. Ὁ χρυσὸς δὲν δύναται νὰ γεννήσῃ χρυσόν. Ὅποιος ἄρα ὁ δικαιολογικὸς λόγος τοῦ τόκου;

Κέκτημαι ἰκανὸν χρῆμα εἰς νομίσματα. Μὴ δυνάμενος ἢ μὴ ἀναγκασόμενος νὰ χρησιμοποιοῦμαι αὐτὰ εἰς ἐμπορικὴν, γεωργικὴν ἢ βιομηχανικὴν ἐργασίαν, κρατῶ παρ' ἐμοὶ ἄχρηστα καὶ ἀλυσιτελῆ δίκην φιλαργύρου τοῦ χειρίστου εἴδους. Τὸ νόμισμα ἐν τούτοις ἂν δὲν δύναται ἀμέσως νὰ παραγάγῃ τι ἄξιον λόγου, ἐμμέσως πολλὰ δύναται νὰ κατορθώσῃ· τυφλώττω πρὸς τοιαῦτα δεδομένα τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως· τὰ δὲ νομίσματά μου διατελοῦσιν ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν ἄχρηστα.

Καὶ ἐν τούτοις πόσα ἠδυνάμην νὰ πράξω διὰ τῶν χρυσῶν τούτων κερματίων! Ἄν μὴ ἀπ' εὐθείας, τῇ μεσολαβῆσει τρίτων προσώπων ἠδυνάμην νὰ καταστήσω ταῦτα παραγωγικώτατα, θεραπεύων ἅμα κοινωνικὰς ἀνάγκας. Ἡδυνάμην νὰ συντελέσω δι' αὐτῶν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν γεωργικῶν, ἐμπορικῶν καὶ βιομηχανικῶν ἐπιχειρήσεων, νὰ συντελέσω εἰς τὴν αὐξήσιν τοῦ ἐθνικοῦ πλοῦτου, εἰς τὴν εὐημερίαν τῆς κοινωνίας, εἰς τὴν προαγωγὴν τῆς τέχνης καὶ τῆς ἐπιστήμης.

Τὸ νόμισμα ἐκεῖνο, ὃ περ εἶνε ἄχρηστον δι' ἐμέ, δύναται νὰ καταστῇ χρησιμώτατον διὰ τινὰ ἄλλον καὶ συντελεστικώτατον. Δωρεὰν βεβαίως δὲν δύναμαι νὰ χορηγήσω αὐτῷ τούτῳ, δυνάμενος μετὰ τινὰ χρόνον νὰ λάβω ἀνάγκην αὐτοῦ· οὔτε ἐπὶ ἐπιστροφῇ, ἀγνοῶν ἂν θέλη μοὶ τὸ ἐπιστρέψῃ, ἢ τὸ κατχστρέψῃ. Καὶ ἐν τούτοις δύναμαι νὰ χορηγήσω αὐτῷ τούτῳ πρὸς χρῆσιν, οὐχὶ δὲ νὰ μεταχειρισθῶ ἐγὼ αὐτό

ἀπ' εὐθείας—ὕπὸ τὸν ὄρον ἀποζημιώσεως. Δανείζω αὐτῷ τὸ νόμισμα, δι' οὗ οὗτος ὠφελούμενος ἐκ ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς ἐπιχειρήσεως, γεωργικῆς, ἐμπορικῆς ἢ βιομηχανικῆς, μοὶ παρέχει πρὸς ἀποζημίωσιν καὶ εὐγνωμοσύνην εἰδὸς τι ἐκ τῶν διὰ τοῦ χρήματός μου παραχθέντων, ἢ καὶ εἰς χρήμα, πολλοστὸν τι βεβαίως τοῦ παρ' ἐμοῦ δανεισθέντος. Ἐν τίνι κεῖται ἡ καταγγελλομένη ὑπὸ τινων ἠθικολόγων ἀνηθικότης τοῦ τόκου;

Ἐν τῇ πρώτῃ περιστάσει τὸ νόμισμα θὰ ἔμενεν ἀπλοῦν μέταλλον· ἡδὴ τοῦτο ὠφελεῖ καὶ τὸν κτήτορα, καὶ τὸν ἐκμεταλλευτήν, καὶ τὴν κοινωνίαν.

Τὸ ἐκ τῆς χρήσεως καὶ τῆς ἀνταλλαγῆς τοῦ νομίσματος προερχόμενον ὄφελος, ὁ τόκος, δὲν εἶνε ἄρα αὐθαίρετόν τι πλάσμα, ἐρειδόμενον ἐπὶ τῆς ἀρπαγῆς ἢ τοῦ καταναγκασμοῦ τῶν κεκτημένων πρὸς τοὺς μὴ. Τὸ νόμισμα, ἅτε ἐκπροσωποῦν σχετικὴν ἀξίαν, τεθειμένην ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων πρὸς διευκόλυνσιν τῶν ἀνταλλακτικῶν αὐτῶν σχέσεων, κέκτηται ὑλικὴν δύναμιν, καθὸ μέλλον νὰ χρησιμοποιηθῇ πρὸς ὠρισμένον σκοπὸν, ἄρα νὰ συνταυτισθῇ μετ' αὐτοῦ, ἀποτελοῦν ἐνότητα. Ἐν τῇ ἐννοίᾳ δὲ ταύτῃ τοῦτο ἐξομοιοῦται κατὰ συνθήκην πρὸς τι ὑλικὸν εἶδος, ἐπιδεικτικὸν παραγωγῆς, ἄρα πολλαπλασιασμοῦ καὶ ἀναπτύξεως. Τὸ νόμισμα, καὶ ἐν εὐρυτέρᾳ ἐννοίᾳ τὸ κεφάλαιον, προσηκόντως διατιθέμενον, προκαλεῖ τὴν ἀνθρωπίνην ἐργασίαν, ἧς ἐπακόλουθος ἔσται ἐξάπαντος ἡ ἠθικὴ καὶ ὑλικὴ εὐημερία. Τὸ νόμισμα δὲν εἶνε μόνον τὸ τραχὺ καὶ ἀκαμπτὸν ὄρυκτόν, μηδὲν δυνάμενον νὰ παραγάγῃ, ἄγονον, στεῖρον ἐξ ὀλοκλήρου. Τούναντίον. Δυνάμει τῶν κοινωνικῶν συνθηκῶν φέρει ἐν ἑαυτῷ τὴν ἐνέργειαν τῆς ποικίλης μεταβολῆς τῶν ἀνταλλασσομένων πραγμάτων, προϊόντων τῆς γεωργίας, τῆς ἐμπορίας καὶ τῆς βιομηχανίας—τῆς τέχνης ἐν γένει. Ἄλλ' ὅπως τελεῖται ἡ παραγωγή καὶ ἡ δημιουργία διὰ τε τῆς φύσεως καὶ τῆς μιμήσεως αὐτῆς, τῆς τέχνης, ἀναλόγως ἢ αὐτῇ παραγωγή ὑπονοεῖται τελουμένη καὶ διὰ τοῦ νομίσματος, ἀφομοιουμένου πρὸς τι φυσικὸν ἢ τεχνικὸν εἶδος, ὑποκειμένου ἄρα εἰς τοὺς νόμους τῆς παραγωγῆς καὶ τοῦ πολλαπλασιασμοῦ. Ὁ τόκος παρέχεται τῷ κεφαλαιούχῳ ὡς ἀντάλλαγμα τῆς παραγωγῆς, τῆς γενομένης διὰ τοῦ ὑπ' αὐτοῦ δανεισθέντος χρήματος. Ἐν τῇ ἐννοίᾳ δὲ ταύτῃ οὔτε παρά φύσιν χρηματισμὸς εἶνε, ὡς ἤξιου ὁ Ἀριστοτέλης, οὔτε ὁ αὐψιδῆς γό-

νος ἀγόνου μετάλλου», καθὰ διδάσκει, ταῖς χάρισι μᾶλλον ἢ τῇ ἐπιστήμῃ θύων ὁ ποιητής. Τὸ κεφάλαιον τελεῖ τὸν αὐτὸν ἀγῶνα καὶ τὴν αὐτὴν λειτουργίαν, ἣν καὶ ὁ ἐγκέφαλος τοῦ ἐπιστήμονος, τοῦ ποιητοῦ, τοῦ τεχνίτου, ὁ βραχίων τοῦ ἐργάτου, τὸ ἄροτρον, ἡ μηχανὴ καὶ οἷον δῆποτε ἄλλο ὄργανον παραγωγικῆς καὶ πλουτολογικῆς ἐργασίας. Πάντα ταῦτα εἶνε ἐξίσου δημιουργικὰ ὄργανα, ἐπὶ διαφόρου σταδίου ἀγωνιζόμενα. Τῆς τοιαύτης ἀναλογίας μὴ ἐπιτρεπομένης εἴτε ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης, εἴτε ὑπὸ τῆς κοινωνικῆς συνειδήσεως, τὸ νόμισμα θὰ ἦτο μὲν ἀληθῶς ἄγονον μέταλλον, μηδὲν δυνάμενον νὰ δημιουργήσῃ καὶ γονιμοποιήσῃ ἀμέσως, ἀλλ' ἄγονος ἅμα θὰ ἦτο καὶ ὁ βίος τῆς κοινωνίας, ἄνευ ζωῆς παρερχόμενος, ἄνευ δράσεως καὶ κινήσεως. Τὸ νόμισμα, ἐλαχίστην κεκτημένον ἀξίαν, δὲν θὰ ἦτο παραγωγικόν, ἡ δὲ πρώτη μορφή τῆς ἐμπορικῆς τῶν λαῶν ἐπικοινωνίας, ἡ ἀνταλλαγὴ, θὰ καθιεροῦτο ὡς ἡ ὀριστικὴ μορφή τοῦ κοινωνικοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων, ὅστις θὰ διετέλει στάσιμος, ἀφοῦ τὸ πρῶτιστον ὄργανον τῆς ἐργασίας, τὸ νόμισμα καὶ αἱ πρὸς αὐτὸ συνδεόμεναι σχέσεις δὲν θὰ ἠδύναντο νὰ ἐπιδράσωσιν ἐπὶ τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων. Καταδικαζομένου τοῦ τόκου τὸ νόμισμα θὰ ἔμενε κατὰ τὰ ἐννέα δέκατα ἐκτὸς πάσης κοινωνικῆς κινήσεως καὶ ἐνεργείας, πολυτελείας ἀντικείμενον μᾶλλον ἢ λειτουργίας.

Παρὰ τὴν κατ' αὐτοῦ προγραφὴν οὐδέποτε ἐξέλιπεν ὁ τόκος ἀπὸ τοῦ βίου τῶν λαῶν. Γνωστὸν δ' ὅτι ὑπὸ κατάστασιν ἀπαγορεύσεως ἢ περιορισμοῦ ἐπιστήμου ὑφίσταται ἐν τῷ κρυπτῷ, ἀλλ' ἀδικώτερον καὶ ἀπανθρωπότερον. Ἡ κωμῶδις τοῦ *Ἐμπόρου τῆς Βερετίας* εἶνε ἡ τραγικὴ ἱστορία τῶν κοινωνιῶν ἐκείνων, αἵτινες ἐζήτησαν τὴν οἰκονομικὴν αὐτῶν σωτηρίαν ἐν τῇ καταδιώξει τοῦ τόκου. Ἡ ὑπαρξίς αὐτοῦ εἶνε κοινωνικὴ ἀνάγκη, εἶνε δὲ μαρτύριον στασιμότητος ἢ κατ' αὐτοῦ δυσπιστίας, περιοριζομένης πάσης οἰκονομικῆς ἐργασίας ἐκ τῆς ἐλλείψεως τοῦ κυριωτάτου τῶν πόρων αὐτῆς, τοῦ χρήματος, μὴ κυκλοφοροῦντος, ἅτε μηδεμίαν εὐρίσκοντος ἀναγνώρισιν. Ἄν ὁ τόκος διεγράφετο ἐπισήμως ἀπὸ τοῦ κοινωνικοῦ κώδικος τῶν λαῶν, τὸ νόμισμα θὰ μετεβάλλετο εἰς ἀληθῆ τύραννον, μονοπωλικῶς ἀξιοῦν ὑπὲρ ἑαυτοῦ πᾶν τὸ ἐκ τῆς παραγωγῆς ὄφελος. Αἱ δυνάμεις τῆς ἐργασίας θὰ ἐνεκροῦντο ἐλλείψει λειτουργίας, ἡ δὲ κοινωνία θὰ παρίστα τὴν εἰκόνα τιμαριω-

τικοῦ καθεστῶτος, ἐν ᾧ παράγων εἶνε μόνος ὁ δυνάμενος νὰ διαθέσῃ χρῆμα πρὸς ἐργασίαν.

Παρὰ τὰ εἰρημένα, ἡ ἐλευθερία τοῦ τόκου δὲν πρέπει νὰ καθιερωθῇ ἀπολύτως· πρέπει νὰ θεωρηθῇ οὗτος ἀντικείμενον δημοσίας τάξεως, νὰ ὑποβληθῇ δ' εἰς τινὰς λογικοὺς περιορισμούς. Πλέον ἢ ἀπαξ ἡ τοκογλυφία, συντρίψασα τὰς οἰκονομικὰς τῶν ἐθνῶν δυνάμεις, προῦκάλεσε λυπηρὰ ἀποτελέσματα, ὥστε νὰ δικαιολογῆται ἡ κατ' αὐτῆς προγραφή τῶν ἠθικολόγων, ἐχόντων πρὸ αὐτῶν κοινωνικὰ ἐρείπια, ἐξάντλησιν καὶ ἀποσύρθεσιν, οὐχὶ δ' ἀπαξ τὴν ἐξέγερσιν καὶ τὴν ἐπανάστασιν ὑπὸ τὸ γοητευτικὸν σύνθημα τῆς Σεισαχθείας. Ἡ κοινωνία ἄρα διὰ τῆς νομοθεσίας ὀφείλει ἐκάστοτε νὰ μεριμνᾷ, ἵνα μὴ ὁ ὑπερβάλλον τόκος ἀπορροφᾷ τὰς οἰκονομικὰς δυνάμεις τῶν μελῶν αὐτῆς, ἅτινα συνήθως εἶνε καὶ τὰ πολυπληθέστερα, ὀρίζῃ δὲ τὸ μέτρον τοῦ τόκου, λαμβάνουσα ὑπ' ὄψιν τὸ δυναμόμετρον τῆς οἰκονομικῆς ἐαυτῆς καταστάσεως. Διὰ τοῦ συστήματος τούτου οὐδαμῶς παραβλάπτεται ἡ ἐλευθερία τῶν ἐμπορικῶν συναλλαγῶν, προστατεύονται δὲ καὶ τὰ συμφέροντα τῶν ἀπόρων τάξεων. Τούτου ἕνεκα πᾶσαι σχεδὸν αἱ νομοθεσίαι ὀρίζουσιν ἄείποτε τὸ μέτρον τοῦ τόκου ἀναλόγως τοῦ πλούτου τῆς χώρας, τῆς πληθύος τοῦ νομίσματος καὶ τῆς προόδου τῶν κατοίκων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

Τὸ Δίκαιον τῆς Ἑταιρείας.

§ 123. Φύσις καὶ Ἐννοια τῆς Ἑταιρείας.

Ἡ σπουδαιότης τοῦ Συναλλάγματος ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸν δι' αὐτοῦ ἐπιδιωκόμενον σκοπόν, ὅστις καθ' ὅσον εἶνε εὐρύτερος, τοσοῦτον μᾶλλον παρέχει τὸ κῦρος αὐτῷ τούτῳ, καθισταμένῳ σπουδαιότερον παράγοντι τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας. Ἄν διὰ τῶν μέχρι τοῦδε ἀναλυθέντων συναλλαγμάτων ἡ κοινωνικὴ ἐργασία καὶ ἐπικοινωνία ἐπιτυχῶς χάνεται ὅπως δήποτε ἐν στενῇ ἐνεργείας σφαίρᾳ, διὰ τοῦ συναλλάγ-

ματος τῆς εταιρείας ὅ τε ἠθικός καὶ ὁ ὑλικὸς σκοπὸς τῆς ἐνοχῆς κατορθοῦται προσφυστέρων καὶ τελεσφορώτερον. Αἱ μέχρι τοῦδε ἀναλυθεῖσαι ἐνοχικαὶ σχέσεις δὲν ἐξέρχονται τῆς σφαίρας εὐαρίθμων ἀτομικῶν δυνάμεων. Ἄλλ' ὑπάρχει καὶ ἄλλο εἶδος συναλλάγματος, ὡς ἐκ τῆς φύσεως αὐτοῦ δυνάμενον νὰ συντελέσῃ εὐρύτερον εἰς τὴν θεραπείαν τῶν κοινωνικῶν ἀναγκῶν διὰ τῆς συνεργασίας πλειόνων δυνάμεων.

Τὸ συνάλλαγμα τοῦτο εἶνε τὸ τῆς Ἑταιρείας, τῆς συνενώσεως δύο ἢ πλειόνων προσώπων, ἐλευθέρως συνεργουμένων πρὸς τι κοινὸν τέλος, δυνάμενον νὰ ἐπιτευχθῇ διὰ τῆς ἀμοιβαίας συμπράξεως.

Ἡ πρὸς κοινωνίαν ροπή τοῦ ἀνθρώπου δὲν ἀπορρέει μόνον ἀπὸ τῆς λογικῆς αὐτοῦ φύσεως, ζητούσης νὰ πληρώσῃ τὸν σκοπὸν αὐτῆς διὰ τῆς ἐνότητος· ἐν τῇ συνειδήσει αὐτοῦ παρίσταται ἐκάστοτε ἡ πεποιοθησὶς, ὅτι οὗτος μεμονωμένος ζῶν, πεπερασμένος ἐν μέσῳ ὄντων πεπερασμένων, δὲν δύναται νὰ πληρώσῃ τὴν ἀτελῆ αὐτοῦ προσωπικότητα ἢ μόνον διὰ τῆς τῶν ἄλλων συμβολῆς. Ἐντεῦθεν ἡ ἀνθρωπίνη φύσις, ἐξερχομένη τοῦ στενοῦ κύκλου τῆς ἀτομικότητος, ἀναγεννᾶται διὰ τῆς κοινωνίας, λαμβάνουσα τὸ βάπτισμα νέου βίου, εὐρυτέρου. Ἐν τῇ ἀρχῇ ταύτῃ ζῆ ἡ ἀνθρωπότης, κινεῖται καὶ δρᾷ ἐλευθέρως, καθ' ὅσον δ' αὕτη εὐρύνεται, διαρρηγνύσασα τὰ δεσμὰ τοῦ ἀτομικοῦ βίου, κατὰ τοσοῦτον καὶ ταχύτερον βαίνει πρὸς τελειότητα καὶ εὐημερίαν.

Ἐν ταῖς ἰδιωτικαῖς τῶν ἀνθρώπων σχέσεσιν ἐπιτυγχάνεται τοῦτο διὰ τοῦ συναλλάγματος τῆς εταιρείας. Ἄνευ τῆς συμμετοχῆς πρὸς τινὰ σκοπὸν πολλῶν ἠθικῶν καὶ ὑλικῶν δυνάμεων, ἄνευ τῆς συμβολῆς τῆς ἐκάστου ἰδιοφυίας, φυσικῆς καὶ πνευματικῆς, πρὸς τὴν καθόλου ἐργασίαν, οὐδὲν δύναται νὰ δημιουργηθῇ γενναῖον.

Ὡς ἐρρήθη ἤδη ἀλλαχοῦ, ὁ συνεταιρισμὸς εἶνε ὁ χαρακτήρ τῆς ζωῆς τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων. Ἄλλοτε ἡ κοινωνία ἐξεπροσωπεῖτο ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως, ἧς τὸ μεγαλουργὸν ἢ μὴ πνεῦμα ἦτο ὁ κύριος συντελεστῆς παντὸς ἔργου κοινωφελοῦς. Δι' ἔργα, ὀφειλόμενα σήμερον εἰς τὴν ἐκτέλεσιν ἀτόμων, ἀπηυθύνετο πρὸ δύο ἔτι αἰώνων εἰς εὐρωπαϊκὰς κυβερνήσεις ὁ Λεϊβνίτιος. Τὸ ἄτομον, χειραφετηθὲν πολιτικῶς μετὰ τὰς τελευταίας ἐπαναστάσεις, ἐζήτησεν αὐτοδικαίως καὶ τὴν πνευματικὴν ἅμα καὶ κοινωνικὴν αὐτοῦ χειραφέτησιν. Τὰ ὑπολειπόμενα μέχρι τῆς σήμερον κολοσσαῖα ἔργα ἐκ τῆς ἀρχαιότητος μαρτυροῦσι τὸν

ζήλον καὶ τὴν μεγαλοπραγμοσύνην τῶν κυβερνήσεων μόνον, ἀλλ' οὐδαμοῦ ἐν αὐταῖς καταδείκνυται τὸ ἄτομον, ὡς συμβαίνει κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον. Τὰ ὅρια τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου ἀπώλεσαν νῦν τὴν παλαιὰν αὐτῶν σημασίαν διὰ τῆς χρήσεως τοῦ ἀτμοῦ καὶ τοῦ ἠλεκτρισμοῦ, συνεπικούρον ἐχόντων τὸν συνεταιρισμόν· ἡ κυβέρνησις δὲν εἶνε ὁ πρῶτιστος παράγων πύσεως ἐργασίας, ὑπὸ τὴν αἰγίδα δ' αὐτῆς μόνον ἐκδηλοῦται ἐρρωμένως ἡ ἰσχὺς καὶ ἡ ἰκανότης τῶν ἀτόμων· ὁ συνεταιρισμὸς αὐτῶν πραγματοποιῆται καὶ τελεσφορεῖ καθ' ἀπάσας τὰς κοινωνικὰς σχέσεις. Διὰ τῆς ἀμοιβαίας πίστεως καὶ ἐπικουρίας τὸ χρῆμα, ὃ περ ἄλλοτε ἦτο ὁ κλῆρος εὐαρίθμων, διὰ μυρίων ἐγγυήσεων δανειζόμενον, εὐχερέστερον ἤδη κυκλοφορεῖ, οὐ μικρὸν συμβάλλον εἰς τὴν θεραπείαν τῶν ἠθικῶν καὶ ὑλικῶν ἀναγκῶν τοῦ βίου. Ἐνῶ ἄλλοτε τὸ ἄτομον συνετρίβετο πρὸ τοῦ ἀδυνάτου, ἡ δὲ κυβέρνησις, νωθρὰ συνήθως καὶ ὑποπτος, μόνον εἶχε μέλημα τὴν ἀσφάλειαν ἑαυτῆς καὶ σωτηρίαν ἀπὸ τῶν ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν πολεμίων, οὕτω δ' οὐδὲν οὐσιωδῶς κοινωφελὲς ἠδύνατο νὰ τελεσθῇ, νῦν διὰ τῆς εταιρείας ἡ μᾶλλον κολοσσαία τῶν ἐπιχειρήσεων καθίσταται ζήτημα χρόνου μόνον. Οὕτως ἡ ἐταιρεία ἐν πάσαις ταῖς ἐκδηλώσεσι τοῦ βίου εἶνε μία τῶν ὑποστάσεων τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνικότητος, θεραπευομένων δι' αὐτῆς ὅσον ἔνεστιν ἐπαρκῶς πασῶν τῶν ἀναγκῶν, δυσχερῶς δυναμένων νὰ θεραπευθῶσι διὰ τῶν μεμονωμένων δυνάμεων τῆς ἀτομικότητος.

§ 124. Εἶδη Ἐταιρειῶν.

Αἱ ἐταιρεῖαι εἶνε τοσαῦται, ὅσοι καὶ οἱ σκοποὶ τοῦ βίου. Ὁ ἄνθρωπος, ὄν κατ' ἐξοχὴν ἠθικόν, περικυκλοῦται ὑπὸ ποικίλων ἠθικῶν τε καὶ ὑλικῶν ἀναγκῶν. Ἡ θρησκεία, ἡ ἐπιστήμη, ἡ τέχνη, ἡ φιλοanthropία, ἡ παιδεία, ἡ γεωργία, ἡ ἐμπορία, ἡ βιομηχανία δὲν δύνανται νὰ τύχωσι θεραπείας καὶ ἀναπτύξεως διὰ τῶν μεμονωμένων δυνάμεων τοῦ ἀτόμου, ἀλλὰ διὰ τῶν πολλῶν, συνηνωμένων. Οὕτως ἐδημιουργήθησαν ἔκπαλαι ἐν τῷ μεγάλῳ συνεταιρισμῷ τῆς πολιτικῆς κοινωνίας πλείσται ἄλλαι, δευτερεύοντα σκοπὸν ἐπιδιώκουσαι, ὠργανωμένοι δὲ καὶ λειτουργοῦσαι κατὰ τοὺς αὐτοὺς ταύτη νόμους καὶ κανόνας. Πρῶτη τοιαύτη ἐταιρεία εἶνε ἡ οἰκογένεια, ἐλευθέρα σύμπραξις